

Članek obravnava pravljico igrano slikarke Alenke Gerlovič (1919–2010) z naslovom *Jurček in trije razbojniki*. Igra je nastala v času 2. svetovne vojne in je izraz avtoričine etične drže do fašizma in nacizma ter vojnih grozot. Kot pokaže analiza, se Alenka Gerlovič s svojo igro uvršča med svetovne mladinske pisatelje, ki so s svojimi deli komentirali vojno dogajanje. Alenka Gerlovič z *Jurčkom* ustvarja »imaginarni zaslon«, ki je publiki v vojnih razmerah omogočil, da je ohranjala distanco do grozodejstev in bil hkrati del antifašističnega boja, tudi kot simbolno orožje in etično dejanje.

Ključne besede: Alenka Gerlovič, druga svetovna vojna, pravljica, subverzivnost, 1944

Milena Mileva Blažič (raziskovalno področje: humanistika, literarne vede) poučuje mladinsko književnost na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Področja njenega zanimanja so mladinska književnost, didaktika književnosti, ljudske in literarne pravljice [raziskovalni projekt ARRS], slikanice in primerjalna mladinska književnost, otroški dnevniki v času druge svetovne vojne. Objavlja znanstvene članke v slovenskem in angleškem jeziku.

milena.blazic@pef.uni-lj.si

Subverzivna mladinska književnost – pravljčna igra Alenke Gerlovič *Jurček in trije razbojniki* (1944) v kontekstu

Milena Mileva Blažič

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Opredelitev in obravnava problema

Namen članka je obravnava pravljčne igre Alenke Gerlovič *Jurček in trije razbojniki*, uprizorjene leta 1944, objavljene leta 1950 ter ponovne uprizorjene leta 2015 v Mini teatru.¹ Slovenska ilustratorka Alenka Gerlovič (1919–2010) se je po maturi leta 1937 vpisala na oddelek za slikarstvo Akademije za likovno umetnost v Zagrebu, kjer je leta 1941 tudi diplomirala. Slikarji in slikarke so med letoma 1918 in 1941 najpogosteje študirali slikarstvo na Dunaju, v Münchnu, Pragi in Zagrebu, saj je bila ljubljanska Akademija za likovno umetnost (tedaj Akademija upodablajočih umetnosti) ustanovljena šele 28. oktobra 1945. Tudi Lojze Lavrič (1914–1954), izdelovalec pravljčnih lutk, je študiral kiparstvo na Akademiji za likovno umetnost v Zagrebu (1939–1941) in diplomiral leta 1949 v Ljubljani. Nikolaj Pirnat (1903–1948), ki je narisal risbe za pravljčne lutke, je ravno tako študiral na Akademiji za likovno umetnost v Zagrebu in postal akademski kipar (1925). Od leta 1946 je poučeval risanje na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani. Pirnat je ilustriral dela O. Župančiča *Ciciban* (1932),² F. Bevka *Pastirci* (1935) in Manice Koman *Stric s košem* (1937) ter *Teta s cekarjem* (1938).³

Mladinska knjiga je leta 1950 v zbirki Lutkovni oder 1 objavila besedilo Alenke Gerlovič *Jurček in trije razbojniki* s podnaslovom *Igra za marionete v štirih dejanjih*. Avtorica je o duhu časa zapisala naslednje misli.

Nikoli prej, ne pozneje nisem živela tako brez vsega in vendar tako povezana z vsem, brez skrbi, srečna [...] Ne, pri tehnikih me niso marali in vendar je bil to nemara najlepši čas mojega življenja. Nikoli več nisem živela mesece in mesece tako blizu naravi. Nikoli več nisem tako verjela v smisel svojega bivanja in dela, ker se nisem nikoli, nikoli več počutila tako tesno povezane s kako človeško skupnostjo za neki cilj. [...] Ljudje okoli mene so bili povečini zelo mladi, malo izobraženi, neslani, tudi surovi, toda vendarle pripravljeni prostovoljno tvegati življenje za nekaj skupnega, velikega.

1 Gerlovič, Alenka. *Jurček in trije razbojniki*. Režija Robert Waltl, 8. maj 2015, Mini teater, Ljubljana.

2 Župančič, Oton; Pirnat, Nikolaj (1932). *Ciciban* www.dlib.si.

3 Koman, Manica (1938). *Teta s cekarjem*. www.dlib.si.

Jurček in trije razbojniki: igra za marionete v štirih dejanjih, 1944

V prvem dejanju, ki se dogaja v kmečki sobi in kašči, trije razbojniki odpeljejo Jurčkovega očeta in mater ter zažgejo hišo. V drugem dejanju, ki se dogaja na pogorišču, se želi domobranec ali »švabobranec« Janez poročiti s Franco, ki to zavrne, ker njen snubec zapira Slovence, ropa, mori in zažiga hiše. Ker je strahopeten, ji tudi grozi z orožjem. Nadaljuje se dogajanje med Franco, Jurčkom in Pavliho. Tudi Franca odide v partizane, kamor jo povabi Pavliha, »tisti, ki je prišel že enainštiridesetega leta v partizane« (14). V tretjem dejanju, ki se dogaja v partizanskem taborišču, nastopajo komandant oz. trije partizani (komandant Matjaž, Jošt in Grega). Pavliha sporoči komandantu, da se bo poročil s Franco, ki objame komandanta Matjaža, svojega brata. Prizor se zaključi tako, da so vsi združeni v partizanih, tudi Jurček, in pojejo pesem »Na juriš ...«. V četrtem dejanju je dogajalni prostor internacija, taborišče, kjer se nahajata Jurčkova oče in mati. Benito, Fric in Janez se znašajo nad očetom in mamo, povedo jima, da so zažgali njuno hišo. Oče in mati se tolažita, da bo »Jurček zrasel v moža. On vam bo posvetil, razbojniki!« (21). Jurček skoči na oder oz. v taborišče, materi in očetu v naročje, in jima sporoči, da so prišle »naše brigade«: »Prišli so: komandant Matjaž, Pavliha, sosedova Franca. Ta je zdaj tudi v brigadi. S Pavliho sta se vzela. Pa je že taka borka! Da jo vidiš s puško! Živela zmaga! (Skače od veselja)« (Gerlovič 22).

Konec pravljичne igre je pomenljiv, saj se domobranec Janez izgovarja in reče: »Tadva sta kriva, jaz sem samo njihov hlapček. Nisem razbojnik.« Na koncu »trije razbojniki padejo« (Gerlovič 23).

Tekst in kontekst

V besedilu nastopa dvanajst literarnih likov oz. tri skupine s po tremi liki: v prvi deček Jurček in njegova oče in mati, potem individualizirani kolektivni antijunaki – trije razbojniki (domobranec Janez, fašist Benito in hitlerjevec Fric), trije partizani (komandant Matjaž, Jošt in Grega), potem še Pavliha in Franca ter žival Mula. Na začetku oče žvižga narodno pesem, na koncu jo tudi zapojejo. Prve tri osebe torej vključujejo dečka Jurčka, očeta in mater. V uvodnem zapletu Jurček zamudi domov (mati ga je poslala po kvas, da zamesi kruh), ker je videl, da so trije razbojniki odpeljali očeta deklice Maričke. Kmalu zatem trije razbojniki (Benito, Fric, Janez) obiščejo tudi Jurčka, očeta in mater v kmečki sobi in kašči. Simbolično je, da se Benito in Fric zapreta v kaščo s hrano in pijačo pred (domobrancem) Janezom in se sama najesta in napijeta (klobase, potica, štruklji in vino). Potem Benito in Fric nasilno odpeljeta Jurčkova starša in hočeta nasilno odpeljati tudi dečka Jurčka, vendar domobranec Janez reče: »Izpustiva paglavca!« Benito in Janez pa otroku zažgeta hišo, da ne bo imel kje spati. Drugo dejanje se preseli iz kmečke sobe na pogorišče.

Igra je razdeljena na štiri dejanja, dogajalni prostor je v prvem dejanju kmečka soba, kjer nastopata predvsem oče in mati. V drugem dejanju je pogorišče, dogajanje poteka zvečer, osrednji osebi sta Franca in Janez. V tretjem dejanju je dogajalni prostor partizansko taborišče in osrednji lik (komandant) Matjaž. V četrtem dejanju dogodki potekajo v internaciji oz. taborišču, osrednji osebi sta oče in mati, tudi Benito in Fric, v tem delu pride do razpleta in poroke (komandant Matjaž in Franca).

Dogajalni čas je opisan na naslednji način: »Kje so tisti časi. Skoraj sem že pozabila, kakšen je kruh!«; »Oh, kakšni so ti časi!«; »Trije razbojniki se zadnje čase potikajo po dolini.« Čas pisanja (1944) in prva uprizoritev (31. december 1944) pravljične igre je druga svetovna vojna, knjižna izdaja je sledila leta 1950.

Na Silvestrovo 1944. leta je »ansambel« prvega slovenskega partizanskega lutkovnega gledališča prvič nastopil z »Jurčkom« pred nabito polno dvorano v Črmošnjicah. K predstavi je vabil letak s Pavlihovim portretom, razposlana pa so bila tudi tiskana vabila. Da je bilo navdušenje velikansko, ni treba posebej poudarjati. Dva momenta sta bila odločilna; prvič je le malo ljudi doslej sploh videlo lutkovno igro in drugič, snov igre je bila vzeta iz tedanjega življenja naših ljudi, kajti s fašisti, belogardisti in Nemci, ki so pošiljali Slovence v sužnost, je dotlej imel že sleherni opravka. Krepko je pripomogla k uspehu tudi partizanska mula, ki ji sicer ni dano, da bi se razkazovala na »navadnem« odru. (Gerlovič 27)

Nikolaj Pirnat (1903–1948), akademski kipar, ki je diplomiral na Akademiji za likovno umetnost v Zagrebu in se izpopolnjeval v Parizu, je bil med drugo svetovno vojno interniran v Gonarsu. Uveljavil se je tudi kot ilustrator, ki je s plakati in risbami sočasno kritiziral fašizem in nacizem. Že leta 1933 je Pirnat objavil tri pesmi v reviji Ljubljanski zvon na temo: »In vendar hočemo svobodnih cest«. ⁴ Njegove skice so bile osnova za lutke v igri *Jurček in trije razbojniki: igra za marionete v štirih dejanjih*, 1944.

Na koncu marionetne igre sledi zaključna pesem »Svoboda, svoboda, svoboda zlata,⁵ svoboda zlata prišla je spet« (Gerlovič 12). V pravljični igri literarni liki pogosto pejejo: »Oče: žvižga narodno pesem. – Pavliha: Hej, brigade!⁶ – Pavliha: Svoboda, svoboda, svoboda zlata, / svoboda zlata prišla je spet« (Gerlovič). V pravljični igri se pojavlja večjezičnost, saj Fric uporablja nemške besede, Benito italijanske. Celotna pravljična igra vsebuje elemente karnevala⁷ (M. Bahtin), zato so prisotni tudi elementi ljudske kulture, ki praznuje (Benito poje »Giovinezza«, Fric poje »Siegend wollen wir marschieren in die neue Zeit«, Oče žvižga narodno pesem, Pavliha »Hej, brigade!«) in tudi zasmehuje (Benito: »O mamma mia, o mamma mia!«)

⁴ Pirnat, Nikolaj (1933). Pesmi. *Ljubljanski zvon*, letnik 53, številka 6.

⁵ Uporaba pridevnika zlat (-a, -o) v besednih zvezah je značilnost ljudskih oz. evropskih pravlji in se imenuje metalizacija (Luthi, Max. *Evropska pravljična forma in oblika*. Sophia, 2012).

⁶ Bor, Matej. *Hej, brigade!* 1942.

⁷ Javornik, Miha. »Dialog, dialogizacija in karnevalsko sprejemanje sveta.« *Jezik in slovstvo*, letnik 34, številka 7/8, 1989, str. 179–182.

Fric: »Imenitno je bilo, nicht wahr?«

Fric: »Kusch!«

Fric: »Luge!«

Fric: »Sehr gut!«

Fric: »Siegend wollen wir marschieren in die neue Zeit.«⁸

Fric: »Verstanden?«

Fric: »Was?« (Gerlovič 7–23)

Benito (poklekne): »Caro partigiano, jaz nočem umreti. Mamma mia! Pieta! Milost!«

Benito: »Kaj, klobasa tvoja? Nič tvoja! Capito?«

Benito: »Marš, subito!«

Benito: (Odide s hlebcom, poje Giovinezzo.)

Benito: »Che kapljica! Ah, ah!«

Benito: »O mio bel amore, o cara gospodična.«

Benito: »O, mamma mia, o mamma mia!«

Benito: »Partigiani!«

Benito: »Prav vam je, banditi! Maledetti partigiani!« (Gerlovič 7–23)

V zaključku pravljичne igre, ko Pavliha zapoje pesem o »zlati svobodi«, lahko najdemo povezavo s hipotezo Guntisa Šmidchensa, ki jo je predstavil v knjigi *The Power of Song: Non-violent National Culture in the Baltic Singing Revolution* (2014), da se tudi v pravljичni igri pojavljata »pojoča revolucija« in »moč pesmi«, saj vsi trije pojejo pesmi, ki jim dajejo moč, v kontekstu leta 1944, pri čemer Benito in Fric pojeta svojo himno in tik pred koncem tudi Pavliha zapoje pesem o »zlati svobodi«: »Pavliha: Tiho! V vrsto! Treh krogel je škoda za vas. (Ustrelj. Trije razbojnikj padejo. Zbor za odrom poje.)« (Gerlovič 11).

Pravljična igra je bila ponovno uprizorjena 16. novembra 1983 v Lutkovnem gledališču Ljubljana (v nadaljevanju LGL) v režiji Jelene Sitar in Igorja Cvetka, ter 8. maja 2015 v Mini teatru, režija Robert Waltl.

Konec besedila A. Gerlovič je tudi odprt. Ali je Pavliha, ki je nosilec dejanja, a z elementi humorja, tudi v konec vnesel nonsens, ko »[u]strelj«, ali to pomeni, da [enkrat] ustrelj in da A. Gerlovič uporabi ekspresiven pomen glagola *pasti*, ki ga lahko razumemo dobesedno in/ali metaforično, da trije sistemi (domobranstvo, fašizem, hitlerjanstvo) padejo: »*Trije razbojnikj padejo*?«

⁸ Podčrtala M. M. Blažič. Germany. Reichsarbeitsdienst in Scheller, Thilo. *Singend Wollen Wir Marschieren: Liederbuch Des Reichsarbeitsdienstes*. 2. izdaja. Potsdam: L. Voggenreiter, 1937.

Subverzivna mladinska književnost

Jack Zipes, ki je večkrat pisal o subverzivni moči pravljic (*Fairy Tales and the Art of Subversion*, 1983, 2006; *The Irresistible Fairy Tales*, 2012; *Workers' Tales*, 2018; *The Castle of Truth and Other Revolutionary Tales*, 2020), med drugim navaja, da je v pravljicah mogoče najti najpomembnejše kulturne in družbene dogodke (Zipes, *Fairy* 1). Zipes v uvodu z naslovom »The Twists and Turns of Radical Children's Literature« knjige J. L. Mickenberg in P. Neila *Tales for Little Rebels: A collection of radical children's literature* (2008) tako omenja, da je vsa književnost ideološka ali politična in da je nemogoče ločiti izobraževanje in zabavo od politike. Kot primer navaja Biblijo in abecednike oz. vse knjige od 16. stoletja, npr. anekdote, biblijske zgodbe, legende, mite, (ljudske) pesmi, pravljice, ki jih otrok doživlja in razumeva. Razumevanje je zapleten proces, pravi Zipes, razumevanje pomeni samorazumevanje in potrjevanje privilegijev (Mickenberg viii).

Navaja različne primere, prvega iz Biblije, *The Child Guide* (1667): »In Adam's fall / We sinned all.« Kot skrajni primer navaja revijo, ki je podpirala abolicijsko gibanje in osvobajanje od suženjstva, *The Slave's Friend* (1836–1839). Zipes pravi, da so politične in socialne skupine, ki so se začele razvijati ob koncu 19. stoletja in še posebej v 20. stoletju, na primer anarhizem, človekove pravice, feminizem, komunizem, socializem, tiste, ki ustvarjajo različna dela, ki so tudi kontradiktorna in drugačna od prevladujočega mišljenja. V knjigi je navedenih nekaj primerov iz abecednika, kjer je pod črko F navedena beseda fašist, narisane pa so tri osebe oz. »trije razbojniki«: Hitler, Mussolini in Hirohito (Mickenberg 19).

V igri A. Gerlovič se v liku dečka Jurčka zrcali medbesedilnost z arhetipskim likom dečka/hlapca/vajenca (Palčka), ki ga lahko povežemo s člankom J. Zipesa »Odysseus to Thom Thum and Other Cunning Heros« (2002). Zipes piše o pravljичnem liku Palčka, ki predstavlja lik bebčka nižjega (ekonomskega in socialnega) porekla oziroma majhnega ali mladega posameznika, ki ga ogroža arhetip velikana, toda velikan je hkrati arhetip neumnega velikana, ki bi ga v pravljичni igri A. Gerlovič povezali z likom treh razbojnikov.

Zipes poveže lik Palčka z likom Odiseja in velikana s Polifemom, ki je bil močnejši in večji, vendar ga je Odisej premagal oz. je pobegnil iz jame. V pravljичni igri je to lahko internacija/taborišče. Tudi deček Jurček je »prebrisan fant«: »Ti si pa junak, Jurček!«, »Jurček jim [trem razbojnikom] bo že posvetil!« (Gerlovič 8). Zipes razlaga, da pravljичnemu liku podrejenega pomaga samoohranitveni nagon in razum. Podrejeni literarni lik se nauči samonadzora, je pošten, pogumen, pravičen, kar so atributi pravljичnega junaka (M. Luthi). Zipes v pravljичnem liku Palčka najde prvine protestantske etike in samoohranitve. Tako se junak Palček v Grimmovi pravljici pri reševanju konflikta izkaže za posvečenega, ker je pokazal domiselnost, razum ter delavnost in je zato vreden sreče. Podobnost lahko najdemo tudi z likom Jurčka v pravljичni igri, v kateri domala ni čarobnih pomočnikov, četudi je Jurček posebitev pravljичnega junaka (pomaga drugim, rešuje probleme, izpolni nalogo).

Mladinski pisatelji proti fašizmu in nacizmu

V mladinski literarni vedi je nekaj pisateljic in pisateljev, ki so se kritično in/ali satirično odzivali na drugo svetovno vojno med samo vojno, kar je dragoceno. Med najbolj reprezentativne spadajo finsko-švedska mladinska ilustratorka in pisateljica Tove Jansson, švedska pisateljica Astrid Lindgren (prim. Surmatz), ki je med drugo svetovno vojno delala na pošti v Stockholmu kot cenzorka (brala je pisma, ki so prihajala na Švedsko in odhajala iz nje, ter črtala povedi, ki so omenjale švedsko kolaboracijo z Nemci), potem ilustrator z več kot tisoč ilustracijami, ki sočasno kritizira fašizem in nacizem, Dr. Seuss, s pravim imenom Theodor Seuss Geisel, in slovenska ilustratorka in pisateljica Alenka Gerlovič. Mladinski avtorji, ki so senzibilno predstavljali podobo otroka, npr. T. Jansson v seriji knjig o Muminih in A. Lindgren, ki je s presežnimi mladinskimi romani, npr. *Pika Nogavička*, *Mio, moj sin Mio*, *Ronja, razbojniška hči* idr., motivirala nastajanje *Deklaracije o otrokovih pravicah* OZN (1959) in *Konvencijo o otrokovih pravicah* (1989). Nagrada ALMA (Astrid Lindgren Memorial Award), imenovana »mala Nobelova nagrada«, z nominacijo avtorjev, ilustratorjev, pripovedovalcev in/ali ustanov krepi spoštovanje otrokovih pravic v duhu Astrid Lindgren. Ta je kritiko vojne, nasilja in švedske kolaboracije z Nemci subtilno ter pogumno izražala v mladinskih delih, kar govori o etični drži avtorice, ki ji je v medvojnem in vojnem času grozila tudi smrt.

Tove Jansson (1914–2001), 1938–1945

Finsko-švedska ilustratorka in pisateljica Tove Jansson, avtorica serije ilustriranih knjig o Muminih, je sočasno objavljala ilustracije v finski satirični reviji Garm (1923–1953) ter kritizirala fašizem in nacizem.

Astrid Lindgren (1907–2002), 1939–1945

V svojih *Vojnih dnevnikih* je pisateljica Astrid Lindgren (1939–1945), ki je bila med vojno zaposlena na pošti in cenzurirala pisma, ki so bila poslana iz Švedske ali na Švedsko, dobila vpogled v drugo svetovno vojno. Zelo dobro je poznala tedanje razmere, med drugim omenja Hitlerja, Mussolinija, Stalina idr. Ni naključje, da je leta 1943, ko je snovala *Piko Nogavičko*, svoje najbolj znano mladinsko delo, in leta 1944, ko je bila to objavljeno, v poglavju »Pika gre v cirkus« imenovala direktorja cirkusa močni Adolf.

A. Surmatz piše, da je A. Lindgren omenjala mednarodne razsežnosti vojne ne le v *Piki Nogavički*, ampak tudi v mladinskih romanih, nasprotovala je nacizmu, militarizmu, kolonializmu in avtoritetam, npr. cirkusu, policiji, šoli ipd. Zagovarjala je etičnost, pacifizem

(*Brata Levjesrečna, Mio, moj sin Mio, Ronja, razbojniška hči* idr.) in bila proti nasilju, posebej v članku »Never violence!« iz leta 1978, ko je prejela nemško nagrado za mir.

Dr. Seuss (Theodor Seuss Geisel, 1904–1991), 1941–1943

Znani mladinski pisatelj s pesniškim imenom Dr. Seuss (Theodor Seuss Geisel, 1904–1991) je v letih 1941–1943 narisal več kot 400 političnih karikatur, od katerih je v digitalni zbirki 390 slikovnih karikatur Hitlerja, Mussolinija, Stalina in drugih akterjev druge sv. vojne. Skenirana zbirka je dostopna na spletu v elektronski zbirki in pomeni dragoceno pričevanje, kako so se mladinski pisatelji sredi vojne vihre s karikaturami (in kratkim besedilom) kritično odzivali na drugo svetovno vojno, kar kaže na izjemen civilizacijski pogum.

V slovenščino so prevedene njegove pesniške zbirke *Zelena jajca in krača* (2018; *Green Eggs and Ham*, 1960), *Muc Kapuc* (2018; *Cat in the Hat*, 1957) in *Lisica Nogavica* (2018; *Fox in Socks*, 1965).

Lojze Kovačič (1928–2004)

Po do zdaj znanih podatkih sta prvi objavi Lojzeta Kovačiča, tudi mladinskega klasika, iz leta 1947. Gre za kratko prozo oz. dva fragmenta: *Maruška* in *Zgodba iz našega mesteca*. Fragment *Maruška* je bil objavljen novembra leta 1947 v literarnem glasilu dijakov dijaškega doma Ivana Cankarja Mi mladi. Isto glasilo je decembra 1947 objavilo odlomek iz istoimenske novele *Zgodba iz našega mesteca*. Besedilo oz. fragment je zanimiv tudi zato, ker je v njem omenjen Adolf Hitler z »odrezavim glasom«: »V našem mestecu je živel Herman Heller, upokojeni orožnik. Podedoval je za svojim bratom, ki je vrsto let prebival pri nas in je bil menda visok uradnik, hišo in park ob občinski cesti. Hiša je bila že stara, zidana v bavarskem slogu, z nizko leseno streho in zelenimi oknicami. Park je mejil na cesto z visoko živo mejo, na drugi strani pa je bil odprt v negovan bukov gozd, ki je tudi Hellerjeva last.«

V nadaljevanju avtor opisuje Hellerjevo življenje in kako ga »ženina smrt« ni prizadela. Na šesti strani je zapisal: »Radio je zahreščal. Govoril je Adolf Hitler iz Monakova.⁹ Odrezavi glas je planil v višino in odjeknil po praznih jutranjih ulicah. Nato se je začelo živalsko tuljenje in cepetanje tisoč nog« (Kovačič 13).

⁹ Podčrtala M. M. Blažič. <https://www.lg-mb.si/f/docs/predstave/LOJZE-KOVACIC-mladinski-pisatelj-lekt.pdf>. [Dostop: 15. 9. 2021]

Alenka Gerlovič (1919–2010), 1944, 1950

Alenka Gerlovič se je tako kot zavedni svetovni mladinski avtorji vključila v humanistično kritiko fašizma in nacizma v času le-tega, kar je zahtevalo poseben pogum. K tej kritiki je dodala še kritiko domačih izdajalcev oz. kolaborantov. Tako kot relevantni svetovni mladinski pisatelji se je za sodelovanje proti fašizmu in nacizmu odločila zaradi etičnih razlogov.

Marionetna igra *Jurček in trije razbojniki* (1950), ki je predmet pričujočega članka, se rahlo razlikuje od partizanske lutkovne igre, uprizorjene leta 1944, v kateri nastopa tudi lutka Lili Marlen, ki poje pesem (to pesem je pela avtorica, A. Gerlovič). Ravno tako v prvi verziji nastopa mula, ki je v besedilu le omenjena, pojavi pa se tudi mornar, ki ga v novejšem besedilu ni. V partizanskem lutkovnem gledališču so nastopili še Telovadec na drogu, Klovn, Hitler, trije razbojniki, Lili Marlen, Pijani mornar, Pavliha in Mula.

Predstava *Jurček in razbojniki* v lutkovnem gledališču v frančiškanski cerkvi v Ljubljani. Ljubljana, 28.6.1945. Foto: Milan Kranjc, hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Lutke lutkovne predstave *Jurček in razbojniki*. Črnomelj, 12. februar 1945. Foto: Stane Viršek, hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Lutke lutkovne predstave *Jurček in razbojniki*. Črnomelj, 12. februar 1945. Foto: Stane Viršek, hrani: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Kritična presoja relevantne literature

Partizansko lutkovno gledališče je marionetno igró *Jurček in trije razbojniki* krstno uprizorilo 31. decembra 1944 v Črmošnjicah. Lutkovno gledališče Ljubljana je 16. novembra 1983¹⁰ premierno uprizorilo rekonstrukcijo prve predstave po izvirnih skicah, zato predstavljam nekaj pozitivnih odzivov (I. Gregorač, E. Majaron, M. Dekleva, S. Godnič) na uprizoritev oz. partizansko lutkovno gledališče.

V gledališkem listu je Ignac Gregorač takole povzel uvod h knjigi Alenke Gerlovič *Partizansko lutkovno gledališče* iz leta 1979: »[I]zjemen kulturni ustvarjalni pojav v Jugoslaviji, da Evrope niti ne omenjamo« (Gregorač). Pravi, da so lutke izražale kritiko vojne in so motiv umetnosti zoper »banalnost zla« (H. Arendt, S. Žižek) oziroma da so v literarnem kontekstu Orfejev mit, ko se Orfej s petjem in igranjem na liro bori za vrnitev Evridike iz Hada. »[T]rdno in močno vero slovenskega naroda, da bo zmagal v silovitem boju za svoje življenje, za svobodni danes, za svoj in svobodni jutri« (Gregorač).

Edi Majaron je v istem gledališkem listu zapisal:

V grafičnem ateljeju Centralne tehnike v Črmošnjicah, ob robu Kočevskih gozdov, je pod rokami Lojzeta Lavrica v toku leta 1943 in 1944 nastalo 16 lutk – marionet. Prvič so nastopile na Silvestrovo pred tamkajšnjo artilerijsko brigado z nizom točk, ki so izhajale iz sokolske tradicije. Ker je bil program kratek, so partizanski lutkarji po Novem letu naštudirali še igró »Jurček in trije razbojniki«, ki jo je napisala in režirala Alenka Gerlovič, pa tudi osnutki za sceno so bili njeno delo.

Od takrat so partizanske lutke obiskale precej sveta. Najprej so potovale po Beli krajini in Gorskem Kotarju, do osvoboditve v Vinici, potem po vsej Sloveniji, dokler niso dokončno dobile častno mesto v Muzeju narodne osvoboditve Slovenije. Pa ne za stalno: večkrat jih člani ljubljanskega lutkovnega gledališča ponovno popeljejo pred občinstvo, v letu 1981 celo do daljne Kitajske. Povsod so bile deležne velike pozornosti.

Milan Dekleva se je v članku »Med spominom in sodobnostjo« oz. ob obnovitvi igró *Jurček in trije razbojniki* v Muzeju revolucije Igorja Cvetka in Jelene Sitar afirmativno izrazil o igri in »revolucionarnem prerodu«: »Obnova ‚Jurčka‘ je tako obnova duhovne smelosti malega ljudstva, ki v središču, v epicentru nerazumnega divjanja, osnutek ‚Partizansko lutkovno gledališče‘ in s tem – ob vseh drugih znamenjih nepreklicnega odra – napove revolucionarni prerod svoje kulturne samobitnosti« (Dekleva).

Ob ponovni uprizoritvi *Jurčka* je Stanka Godnič zapisala, da so se ljubljanski lutkarji vrnili »k tem izhodiščem, da bi počastili poseben dogodek – delovanje edinega partizanskega lutkovnega gledališča v drugi svetovni vojni. Njegova zibelka so bile Črmošnjice na Silvestrovo leta 1944. [...] In tonski zapis petja Alenke Gerlovič, ki je prepevala Lili Marlen« (Godnič).

¹⁰ <https://www.mini-teater.si/si/articles/3105/jurcek-in-trije-razbojniki> [Dostop: 1. 11. 2021]

Mini teater je rekonstruiral in uprizoril predstavo *Jurček in trije razbojniki* partizanskega lutkovnega gledališča z 31. decembra 1944. Lutke so bile narejene po izvornih lutkah L. Lavriča iz leta 1944, scenografija pa po izvornih skicah Alenke Gerlovič. Premiera v Mini teatru je bila 8. maja 2015.

Ugotovitve

Glavni literarni liki so arhetipski: deček Jurček (arhetip pravljичnega junaka z vsemi atributi) se ne le kot začuden opazovalec, temveč kot aktivni soudeleženec sooči »z zmajem, ki ima dvanajst glav« (Luthi 3), v pravljичni igri se sooči s tremi razbojniki. Pravljični Jurček uspe rešiti nalogo: »Kje bom pa zdaj doma, Franca? [...] Ko bi to oče vedel! In mamica! – Našo hišo! [...] Čakajte, tolovaji! To boste drago plačali! Mislite, da vam ne bom kos, ker sem majhen in sam na svetu? Če ste mi očka vzeli, vam bom pa jaz posvetil kot odrasel mož« (Gerlovič 13).

Gerlovič in nekateri svetovni mladinski pisatelji so se na svoj način, eksplicitno ali implicitno, odzivali na drugo svetovno vojno, predvsem na antagoniste, Hitlerja, Mussolinija in Stalina, ameriški mladinski pisatelj Dr. Seuss pa je bil razgledan po svetu in je kritično omenjal tudi druge neevropske države (Afrika, Japonska, Kitajska idr.) Tudi slovenska mladinska ilustratorka in pisateljica A. Gerlovič je bila del mednarodnega konteksta, ki je povezoval etiko in literaturo, posebej mladinsko.

Igra Alenke Gerlovič vsebuje poroko in srečni konec (Pavliha in Franca). Ob junaku Jurčku stojijo še trije protijunaki – trije razbojniki. Ravno ta motiv – otrok kot junak in trije razbojniki kot protijunaki – je podoben in hkrati različen kot pri sodobni pravljici, ki je tudi izšla v slikaniški knjižni obliki: *Trije razbojniki* Tomija Ungererja, vendar brez kakršnekoli podobnosti s tremi razbojniki¹¹ A. Gerlovič. V njej je glavni literarni lik deklica, ki na koncu spremeni tri razbojnike v poštene like. Pri A. Gerlovič je konec drugačen – trije razbojniki (Hitler, Mussolini in domobranec Janez) verjetno končajo tragično: »Pavliha: (Ustrelj. Trije razbojniki padejo.)« Konec je lahko implicitno komičen, en strel, trije razbojniki padejo? Tudi sam literarni lik Pavlihe v slovenski literarni zgodovini ima ekspresiven pomen.

Marionetna igra je tudi večjezikovna. A. Gerlovič uporablja ljudske besede (bajta, cula, izba, kamra, kašča), ekspresivne izraze (grunt, kapljica /vino/, paglavec, štemana, tolovaj), italijanščino (»O mio bel amore, o cara gospodičina«; »Poje Giovinezza«; »Caro partigiano, jaz nočem umreti. Mamma mia! Pieta! Milost!«) in nemščino (»Aufstehen und grüssen, verfluchte«). Humorni elementi (bušniti v smeh, dušiti se od smeha, pavliha /šaljiva figura v lutkovnem gledališču/, planiti v smeh, smejati se, šaliti se, zasmejati

¹¹ Ungerer, Tomi. *Trije razbojniki*. Mladinska knjiga, 2010.

se idr.) V pravljčni igri so uporabljeni številni frazemi in/ali ekspresivni izrazi (npr. biti fant od fare, biti kos, bog, imeti v želodcu /tri razbojnik/, kršenmatiček /medmet/, pasti z lune, polna mera, posvetiti, povedati v brk, zastati srce, vleči koga/kaj /»Ali me vlečeš?«/ idr.), s katerimi avtorica slikovito izraža ljudsko modrost in smeši antijunake.

Pravljčna igra *Jurček in trije razbojniki* je prostor svobode, značilno je, da je besedilo namenjeno otrokom, kontekst pa odraslim (Seifert 45), na primer:

- Benito z vžigalicami zažge hišo, domobranec Janez mu »poda vžigalice«. Za karakterizacijo Benita avtorica uporablja izraze »plašno«, »poklekne«, »zelo plašno« in s tem slogovno ponazarja njegov značaj.
- Franca (Janezu): »Pravijo, da si za hlapca pri razbojnikih, da jim pomagaš ropati in moriti. Kadar si delijo plen, te naženejo« (Gerlovič 12).
- Fric: hitlerjevec, pogrkuje, poglavar.
- Janez: hlapček, jeclja, priliznjeno, ponižno, strahopetec, s tresočim glasom, uslužno, zajec ipd.
- Avtorica označi tri razbojnikote kot grdobe, hude, klavrne, ker morijo, plenijo, požigajo, ropajo, strašijo, ustrahujejo, zapirajo (Slovence).

Miklavž Komelj v članku »O slikarstvu Alenke Gerlovič« o njeni angažiranosti in etičnosti v kontekstu antifašističnega boja:

Alenka Gerlovič je kot slikarka v javnosti prvič nastopila med drugo svetovno vojno s svojimi partizanskimi grafikami, plakati in scenografijo na osvobojenem ozemlju v Beli krajini. Tak začetek javnega delovanja je bil skrajno angažiran in poudarjeno etičen: njena partizanska dela so dokumenti njene jasne in brezkompromisne pozicije v kontekstu antifašističnega boja, obenem so ob svojem nastanku – tako kot vsa partizanska umetnost – pomenila tudi simbolno orožje v tem boju. (985)

Na temelju študija virov in literature ter konteksta je razvidno, da se je A. Gerlovič tudi s pravljčno igro *Jurček in trije razbojniki* (1944), ki je v pričujočem članku osrednji predmet obravnave, vključila v kontekst kritike fašizma in nacizma, ki so jo izražali mladinski avtorji in/ali ilustratorji, kot so T. Jansson, A. Lindgren, Dr. Seuss, L. Kovačič idr. Mladinska književnost je navkljub dejstvu, da je na obrobju literarnega sistema književnosti za odrasle, hkrati prostor svobode. Ravno v kontekstu časa druge svetovne vojne je pravljčna igra, ki v temelju obravnava dobro in zlo, etično dejanje v času in proti »banalnosti Zla« (Žižek 62). Na koncu lahko parafraziramo Žižkovo misel, da so avtorica in drugi avtorji v kontekstu druge svetovne vojne z lutkovno predstavo oz. pravljčno igro in humorjem ohranjali distanco do grozodejstev in vednosti o njih. Lutkovni oder oz. pravljčna igra je »imaginarni zaslon« (Žižek 62), ki je avtorjem lutkovne igre v vojnih razmerah kot subjektom omogočil, da ohranjajo distanco do grozodejstev in so hkrati del antifašističnega boja, tudi kot simbolno orožje in etično dejanje (Komelj 985).

- Blažič, Milena Mileva. *Lojze Kovačič – mladinski klasik*. Lutkovno gledališče, 2019, <https://www.lg-mb.si/f/docs/predstave/LOJZE-KOVACIC-mladinski-pisatelj-lekt..pdf>. Dostop 1. sep. 2021.
- Dekleva, Milan. »Med spominom in sodobnostjo.« *Dnevnik*, 22. november 1983.
- Gerlovič, Alenka. *Jurček in trije razbojniki. Igra za marionete v štirih dejanjih*. Mladinska knjiga, 1950.
- Gregorač, Ignac. »Iz uvoda h knjigi.« *Jurček in trije razbojniki*, Alenka Gerlovič, Lutkovno gledališče Ljubljana, 1983, str. 2.
- Godnič, Stanka. »Gledamo poslušamo ... ocenjujemo.« *Delo*, 18. november 1983.
- Javornik, Miha (1989). »Dialog, dialogizacija in karnevalsko sprejemanje sveta.« *Jezik in slovnstvo*, letn. 34, št. 7/8, str. 179–182.
- Komelj, Miklavž. »O slikarstvu Alenke Gerlovič.« *Sodobnost (1963)*, letn. 69, št. 7/8, 2005, str. 985–95, www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-AUICF50Z.
- Kovačič, Lojze. »Maruška.« *Mi mladi: literarno glasilo dijakov dijaškega doma Ivana Cankarja*, št. 1 (november), 1947, str. 2–4.
- Lindgren, Astrid, in Vang-Nyman, Ingrid. *Pika Nogavička*. Prevedla Kristina Brenkova, ilustrirala Marlenka Stupica, Mladinska knjiga, 2012.
- Luthi, Max. *Evropska pravljica: forma in narava*. Sophia, 2011.
- Majaron, Edi. »Iz uvoda h knjigi.« *Jurček in trije razbojniki*, Alenka Gerlovič. Lutkovno gledališče Ljubljana, 1983, str. 2.
- Mickenberg, Julia L., in Nel, Philip. *Tales for little rebels: a collection of radical children's literature*. New York UP, 2008.
- Scheller, Thilo. *Singend Wollen Wir Marschieren: Liederbuch Des Reichsarbeitsdienstes*. 2. izdaja. Voggenreiter, 1937.
- Seifert, L. C. *Fairy Tales, Sexuality, and Gender in France, 1690–1715*. Cambridge UP, 2006.
- Seuss Geisel, Theodor. »Dr. Seuss Collection.« *Special Collections & Archives of the UC San Diego Library*, <https://library.ucsd.edu/research-and-collections/collections/special-collections-and-archives/collections/the-dr-seuss-collection.html>. Dostop 1. sep. 2021.
- Surmatz, Astrid. »International politics in Astrid Lindgren's works.« *Barnboken*, letn. 30, št. 1–2, 2007, str. 24–37.
- Ungerer, Tomi. *Trije razbojniki*. Mladinska knjiga, 2010.

Zipes, Jack. »From Odysseus to Tom Thumb and Other Cunning Heroes.« *The Brothers Grimm*, Jack Zipes. Palgrave Macmillan, 2002, str. 91–106.

Zipes, Jack. *Fairy tales and the art of subversion : the classical genre for children and the process of civilization*. Routledge: Taylor & Francis, 2006.

Zipes, Jack. »The Twists and Turns of Radical Children's Literature.« *Tales for little rebels: a collection of radical children's literature*, Julia L. Mickenberg in Philip Nel. New York UP, 2008, str. vii–ix.

Žižek, Slavoj. *Kuga fantazem*. Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1997.